ARAP DİLİNDE ANLAM BENZERLİĞİ OLAN SÖZCÜKLERİN YAPISI, KAYNAĞI, ÖNEMİ VE RETORİK AÇIDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

TUR, Salih*
TÜRKİYE/ТУРЦИЯ

ÖZET

Bu çalışmada, Arap dilinde anlam benzerliği olan sözcükler ele alınmıştır. Bunlar; *eş anlamlı, sesteş* ve *ezdâd* (ses benzerliği aynı, anlamları zıt olan sözcükler) olmak üzere üç grup altında incelenmiştir. Her grubun da ortaya çıkış nedenleri ve retorik açıdan önemi üzerinde durulmuştur. Eleştirmen ve dilcilerin bu sözcüklerle ilgili düşünce ve görüşleri dile getirilip irdelenmiştir. Ayrıca konuyla ilgili çeşitli örnekler verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Arap dili, sesteş, kökteş, retorik, ezdâd.

ABSTRACT

A Study into Origin, Structure of the Words which have Similar Meanings in Arabic Language and Their Analysis in Rhetorical Perspective

This study is concerned with the words which have similar meanings in Arabic language. These words were analyzed under there groups: *Synonymous, homonymous* and *ezdad* words. The study dealt with the reasons why these words emerged and their rhetorical importance was stressed. The ideas and thoughts of some critics and linguists on this issue at question were given and analyzed in detail. Moreover, some examples were illustrated as to the subject.

Key Words: Arabic language**,** synonymous, homonymous, ezdad.

Anlam benzerliği olan sözcükler, pek çok dilde olduğu gibi Arap dilinde de önemli bir yer tutmaktadır. Bunlar eş anlamlı, sesteş ve ezdâd (ses benzerliği aynı, ancak iki zıt anlama gelen) sözcüklerdir. Arapçaya özgü olan ezdâd sözcükler, Arap dilinde azımsanmayacak sayıda bulunmaktadır. Bu sözcükler, dilin tedvin döneminin daha ilk yıllarında, birçok dilcinin dikkatini çekmiş, anlamları ve sayısı hakkında pek çok tartışmaya ve görüş ayrılığına neden olmuştur.

Arap dilinde anlam benzerliği olan sözcükler, dilcilerin de ifade ettiği gibi ezdâd, sesteş ve eş anlamlı sözcükler olmak üzere üç gruptan oluşmaktadır. Bunları ayrı başlıklar altında irdeleyip ele alacağız.

* Dr., Harran Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Doğu Dilleri ve Edebiyatları Bölümü. **e-posta:** salih-tur@hotmail.com.

1. Ezdâd

Bir sözcüğün iki zıt anlama gelmesi demek olan *ezdâd,* dilciler tarafından anlam benzerliği olan sözcükler olarak kabul edilir. Çünkü iki zıt anlam bir sözcükte birleşmektedir.

Arap dilinde ezdâd olgusu, dilin üslûbu ve yapısıyla uğraşan dilcilerin yanı sıra, Kur'ân tefsiriyle ilgilenen âlimler tarafından da gündeme getirilmiş, tartışma ve inceleme konusu yapılmıştır. Örneğin Ebû 'Ubeyde Ma'mer b el-Müsenna, (ö.210/825) bu konuyu ilk ele alanlardandır. Ebû 'Ubeyde, **Mecâzu'l-Kur'ân** adlı eserinde ezdâd sözcükleri incelemiş ve bunları Arap dilinin bir özelliği olarak kabul etmiştir (Ebû 'Ubeyde, 1954; 172). Ancak Ebû 'Ubeyde, konuyu işlerken fazla ayrıntıya girmemiştir. Daha sonra İbn Kuteybe (ö.276/889), **Te'vîlu Muşkili'l-Kur'ân** adlı eserinde ezdâd olgusunu Ebû 'Ubeyde'den daha geniş ve detaylı bir şekilde ele almış ve ezdâdı bir üslûp sorunu olarak kabul etmiştir. Çünkü ona göre bu sözcükler doğru bir şekilde anlaşılmadığı takdirde, verilmek istenilen mananın algılanmasında bazı hatalara ve karışıklıklara neden olacaktır. İbn Kuteybe, eserinde ezdadı bir şeyin sıfatının zıddıyla nitelendirilmesi olarak tarif etmiştir. Konuyu *"el-Maklûb"* (المقلوب) başlığı altında incelemiş, bunu da *"Kalbu Ma'na"* (قلب معنى) ve *"Kalbu Mekân"* (قلب مكان) olmak üzere iki kısma ayırmıştır (bkz.: İbn Kuteybe, tsz: 185-210).

Daha sonra el-Esma'î, (ö. 216/831), Muhammed b. el-Mustenîr b. Ahmed Kutrub (ö.206), Muhammed b. Hârûn et-Tûzî (ö.233), Ebû Yûsuf Ya'kûb b. İshâk es-Sikkît (ö.244/858), Ebû Hâtim Sehl b. Muhammed es-Sicistânî (ö.248/862), Ebû't-Tayyib el-Luğavî (ö.351/962) (bkz.: Ebû't-Tayyib el-Luğavî, 1996: 35 vd.), İbn ed-Dehhân, Muhammed b. Kâsım el-Enbârî (ö.327), el-Hasan b. Muhammed b. el-Hasan es-Sağânî (ö.650/1252), Nâsıhuddîn b. el-Mubârek el-Ensârî (ö.569) gibi dilciler konuyu "e*l-Ezdâd"* başlığı altında incelemiş ve bu konuda müstakil eserler yazmışlardır. Ancak bu eserlerde yer alan zıt anlamlı sözcüklerin sayısı da eserden esere değişiklik göstermektedir. Ebû't-Tayyib el-Luğavî, **el-Ezdâd fi- Kelâmi'l-'Arab** adlı eserinde 370, İbnu'l-Enbârî, eserinde 296, es-Sağânî, **Kitabu'l-Ezdâd** adlı eserinde 337, Kirâ'u'n-Neml (ö.310)'in **el-Muncîd fî mâ ittafaka Lafzuhu ve ihtalefe Ma'nâhu** adlı eserinde ise 900 zıt anlamlı sözcüğe yer vermiştir (bkz.: Kirâ'u'n-Neml, 1989; I-II). el-Esma'î, es-Sikkît, es-Sicistânî ve es-Sağânî'nin eserlerini tahkik eden ve 1913'te Beyrut'ta bir tek cilt altında yayımlayan Doğu bilimci A. Haffner ise 706 sözcük toplamıştır (**bkz.: Selâse Kutub Fi'l-Ezdâd,** 1912: 247). Ancak sözcük sayısı oldukça yüksek olduğu için, bu sayının abartıldığı söylenebilir. Nitekim dilbilimciler arasında da bu konuda görüş ayrılığı söz konusudur. Kimine göre bu sayı yirmi (Eş-Şeyh, 1986: 110), kimine göre dört yüz civarındadır (**bkz.:** Subhî, 1987: 309). Dilci 'Ali Abdulvâhid Vâfi ise bazılarının abarttığı gibi sayısının fazla olmadığını ve kiminin de iddia ettiği gibi çok az olmadığını vurgular. (Vafî, 1988: 194) Ancak Vafî, bu sözcüklerin sayısı hakkında kesin bir rakam da vermez. Her ne kadar

dilciler arasında ezdâd sözcüklerin kesin sayısı hakkında görüş ayrılığı bulunsa da, Arap dili ile ilgili sözlükler incelendiğinde, sayılarının pek az olmadığı görülecektir.

Arap dilinin özelliklerinden kabul edilen ezdâd sözcüklerin kullanımı, Arap şiirinde yaygındır. Özellikle de söz sanatlarına ilgi duyan şairler, şiirlerinde ezdâdın kullanımına özen göstermişlerdir. Her şair şiirinde farklı anlamlara gelecek şekilde kullanmıştır. Örneğin, ünlü atışma şairi el-Ferazdak (ö.114/733), "siyah" ve "beyaz" anlama gelen "cevn" (جون) sözcüğünü, bir şiirinde "beyaz" anlamında kullanmıştır (**Kirâ'u'n-Neml**, 1989; I, 261):

وَجَوْنٌ عَلَيْهِ الجِصُّ فِيْهِ كَمَرِيضَةٌ تَطَلَّعُ مِنْهُ النَّفْسُ والموتُ حَاضِرُهْ

"Üzerinde beyaz alçı olan bir (saray) eceli gelmiş bir hasta var içinde."

Şair İbn Mukbil ise bir şiirinde bu sözcüğü "siyah" anlamında şöyle kullanmıştır (Ebû't-Tayyib el-Luğavî,1996, 121; İbn Kuteybe 1986; 22):

وطأتُهُ بِالسَّرَى حَتَّى تَرَكتُ بِهِ لَيلَ التِّمَامِ تُرَى أَعْلامُهُ جُونَا

"(Kış) gecelerin en uzununu yürüdüğüm yolda bıraktım ve bu yolun sembollerini de siyah görürsün."

Günlük konuşmada dahi pek çok sözcüğün zıt anlamlarda kullanılması oldukça yaygındır. Örneğin Türkçemizde de kullanılan "Mevlâ" (المولى) sözcüğü, Arap dilinde hem efendi hem de köle anlamında kullanılır (es-Se'âlibî, 1993; 347). Aynı şekilde (الزوج) sözcüğü hem eril hem de dişil için günlük konuşmalarda (المرأة الرجل زوج المرأة زوج الرجل) şeklinde ifade edilir.

Arap dilinde iki zıt anlama gelen sözcüklerle ile ilgili şu örnekleri verebiliriz: "el-ğarîm" (الغريم) "alacaklı verecekli", "el-beynu" (البين) "ayrılma ve kavuşma", "el-mescûr" (المسجور) "boş ve dolu", "ez-zâhik" (الزاهق) "zayıf ve şişman", "er-racâ'" (الرجاء) "rağbet ve korku", "el-besel" (البسل) "helal ve haram" (Vâfî, 1988;182-193), "neâ'"(ناء) "bir yükü kaldırmak ve indirmek", "el-Mu'abbed" (المعبد) "zillet ve yücelik", vellâ (ولّى) "gelmek ve gitmek", "ez-zamdu" (الضَّمْدُ) "meyvenin kurusu ve yaşı", "akrâ" (أكْرى) "artmak ve azalmak", "en-nebelu" (النَّبَل) "büyük ve küçük", "el-ğâbiru" (الغابر) "kalmak ve gitmek", "en-necâde" (النَّجادة) "cimrilik ve cömertlik", "el-masdu" (المَصدُ) "sıcak ve soğuk", "el-kınnîsu" (القَنِيص) av ve avcı, "el-makvâ" (المقوي) "güçlü ve güçsüz", "tel'a" (تلعة) "yüksek ve alçak" anlamlarına gelmektedir (es-Suyûtî, 1986; I, 379).

Arap dilinde isimlerin yanı sıra bazı fillerin de zıt anlamlarda kullanıldığı görülmektedir. Örneğin, "ekna'a"(أقْنع) "başını kaldırmak ve indirmek", "'afâ (عَفَا) "çoğalmak ve silmek", "zannantu eş-şeyye" (ظَنَنْتُ الشىء) "şüphelenmek ve emin olmak", "ek'ate" (أكْعَتَ), "es-sebhu" (السَّبْحُ) "hareketsizlik, uyumak ve sağa sola kıvrılmak, yayılmak", (كَشَحَ الشىء) "toplamak ve dağıtmak", "ezira" (أزرَ) "güçlü

ve güçsüz”, (ثأثأ الإبل) “su vermek ve susuz bırakmak”, “cefâ el-bâbu” (جَفا الباب) “açmak ve kapatmak”, “efide” (أفِدَ) “hızlanmak ve yavaşlamak”, “taraba” (طَرَبَ)” hüzün ve mutluluk” gibi zıt anlamlara gelmektedir. (bkz.: es-Suyûtî, 1986: I, 388; İbn Kuteybe, 1986: 22-23)

Arap dilinde ezdâdın ortaya çıkışıyla ilgili farklı görüşler ileri sürülmektedir. Bu görüşlerin en önemlileri şunlardır:

a. Lehçe Farklılığı

Bilindiği gibi Câhiliye Dönemi’nde, yani Kur’ân’ın inişinden önce Arap toplumu farklı kabilelerden oluşuyordu. Her kabile farklı lehçe konuşuyordu, her lehçe de gerek kelimenin fonetik yapısı ve anlamı, gerekse gramer bakımından birbirinden farklıydı (Vafî, 1988: 108). Örneğin “aydınlık ve karanlık” anlamına gelen “sudfa” (سدفة) sözcüğü, Kaysoğulları kabilesinde “aydınlık”, Temîmoğullarında ise “karanlık” anlamında kullanılırdı (İbn Manzûr, 1990: IX, 146). Yine “eğilmek ve doğrulmak” anlamına gelen “secede” (سجد) sözcüğü Tay kabilesinde “doğrulmak”, diğer Arap kabilelerinde ise “bükülüp başını yere koymak” anlamına gelmektedir. Aynı şekilde “vesebe” (وَثَبَ) sözcüğü Muzar kabilesinde “ayakta durmak” veya “atlamak” anlamına gelirken, Himyer kabilesinde “oturmak” anlamında kullanılırdı (eş-Şeyh, 1986: 117).

Kabilelerin “vesebe” (وَثَبَ) sözcüğünü farklı kullanmasıyla ilgili el-Esma‘î şu olayı aktarır: “Arap kabilelerinden bir adam bir gün Himyer kralının yanına gider, kralın yüksek bir yerde, tahtının üzerine oturduğunu görür ve yanına çıkar. Kral, adama kendi dilinde “otur” anlamına gelen “sib” (ثِبْ!) diye seslenir. Ancak adam oturacağı yerde, o yüksek yerden atlar ve boynu kırılır. Çünkü “sib” ثِبْ sözcüğü kendi dilinde atlamak anlamına gelmektedir” (es-Suyûtî, 1986: I, 401).

b. Sözcüklerin Fonetik Yapısının Değişimi ve Gelişimi

Bazı dilbilimciler, dildeki ezdâd olgusunu kelimelerin ses değişimlerine bağlamaktadır. Bu değişim, yüzlerce yıllık uzun bir süreçte meydana gelmektedir. Bu nedenle insanlar bu değişimi farkına varmadan nesilden nesile yaşarlar. Sözcüklerdeki ses değişimi de bazı harflerin düşmesi veya yenisinin eklenmesi suretiyle oluşmaktadır. Örneğin “zirâ‘-dirâ‘” (ذراع،دراع), “ezzillu-eddillu” (الظل،الضل). “kultu-eltu” (قلت،ألت), sözcüklerinde meydana gelen değişim gibi. Bugün dahi Mısır, Suriye, Irak gibi ülkelerde konuşulan lehçelerde bunu görmek mümkündür.

Ses ve yapı bakımından değişime maruz kalan sözcükler, daha önce var olan ve ses bakımından benzer, ancak zıt anlama gelen kelimelerle beraber kullanılmaya başlanır. Bir başka ifadeyle, dilde ses yapısı bakımdan aynı olan iki sözcük, iki zıt anlama sahip bir tek sözcüğe dönüşür (Vafî, 1984: 285-312). Buna da “siyah ve beyaz” anlamına gelen “cevn” (جون) sözcüğü örnek verilebilir.

(جون) sözcüğünün asıl anlamı “bir şeyi kapatmak, örtmek”tir. Çünkü bu sözcüğün kökeni “cenne” (جنَّ) fiillinden türemiştir. “Cenne” (جنَّ) sözcüğünün ses yapısının zamanla gelişmesi ve değişmesi sonucunda, “cevn” (جون) sözcüğünün ses yapısına benzemiş ve iki zıt anlama gelen bir tek sözcüğe dönüşmüştür (Vâfî, 1988: 197).

c. Bir Sözcüğün İki Farklı Kaynaktan Gelmesi

Ezdâdın ortaya çıkış nedenlerinden biri de bir sözcüğün iki farklı kaynaktan gelmesidir. Zira bazı ezdâd sözcükleri kök itibariyle bir değil, iki farklı kökten gelmektedir. Örneğin, “uyumak ve uykusuz kalmak” anlamına gelen “hecede” (هَجَدَ) sözcüğü, “uyumak” anlamında kullanıldığında, “sakinleşmek” anlamına gelen “hede” (هَدأ) fiilinden; “uykusuz kalmak” anlamında kullanıldığında ise “çaba sarf etmek” anlamındaki “cedde” (جَدَّ) fiilinden alınmıştır. Aynı şekilde “eğilmek ve doğrulmak” anlamında kullanılan “secede” (سَجَد) sözcüğü “eğilmek” anlamında kullanıldığında, “vurmak” anlamına gelen “secce” (سَجَّ) fiilinden; “doğrulmak” anlamında kullanıldığında ise “kapatmak” anlamına gelen “sedde” (سَدَّ) fiilinden alınmıştır. (Vâfi, 1988: 196).

d. Bir Sözcüğün Bir Tek Kaynaktan Gelmesi

Bazen iki zıt anlamlı sözcük bir kökten gelebilmektedir. Daha sonra geniş kullanım mantığından hareket edilerek, iki zıt anlama gelen sözcüğe aynı isim verilebilmektedir. Bu kullanım da insanlar arasında zamanla yaygınlaşır. Örneğin “kesmek, koparmak, bırakmak, terk etmek, zaman geçmek” gibi anlamlara gelen “sarîm” (صريم) sözcüğü, hem gece hem de gündüz için kullanılmaktadır. “Gece ve gündüz” anlamına gelen bu sözcüğün menşei bir köktendir, yani kesmekten gelmektedir. Çünkü gece gündüzü, gündüz de geceyi kestiği için bu isim verilmiştir.(Vafî, 1988: 195) Aynı şekilde “aydınlık ve karanlık” anlamına gelen “sudfe” (سدفة) sözcüğü, “kapatmak, örtmek” fiilinden türemiştir. Gündüz olduğunda ışık gece karanlığını, gece olduğunda da karanlık gündüz ışığını örter (İbn Manzûr, 1990: IX,146).

e. İyimserlik ve Karamsarlık Duyguları

İyimserlik ve karamsarlık duyguları, dilde bazı ezdâdın ortaya çıkış nedenlerindendir. Araplar, felaket ve hastalık gibi konularda karamsarlık duygusuna kapılmamak için, gerçeğe işaret eden sözcüklerin anlamlarının yerine, aksi manalarını kullanmayı tercih etmişlerdir. Örneğin, “sağlıklı” anlamına gelen “selîm” (سليم) sözcüğünü, hastalar veya yılan, akrep tarafından sokulmuş olan kişiler için kullanmışlardır. Evlerine kazasız ve belasız dönmeleri düşüncesiyle de yolculuğa çıkmış kafileyi “selîm” (سليم) sözcüğüyle nitelemişlerdir. Aynı şekilde “susamamak” anlamına gelen “en-nâhil” (النَّاهِلُ) sözcüğünü de susamış olan kişiler için kullanmışlardır. (es-Sa‘âlibî, 1993: 348-349)

Ezdâd sözcükleri, bazen de betimlemedeki mübalağaya kaçışın bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Araplar, bazı eşya veya hayvanlara zarar gelmemesi veya

nazar değmemesi düşüncesiyle onları gerçek olmayan sıfatlarla nitelemişlerdir. Örneğin, aynı anda "çirkin ve güzel" anlamlarına gelen "şevhâ'" (شوهاء) sözcüğünü hayvanlar için kullanmışlar ve atın yavrusuna "muhratun şevhâ'" (مهرة شوهاء) demişlerdir. Aynı şekilde görmedeki keskinliği nedeniyle kargayı "tek gözlü" anlamına gelen "a'var" (أعور) sözcüğüyle nitelemişlerdir. Böylece Araplar, bazı sözcüklerin zıt anlamlarını kullanıp, zihinleri gerçek manadan uzaklaştırarak, bu gibi ifadelerle, betimlenen hayvan veya kişileri kötülüklerden koruyabileceklerine inanmışlardır. Nitekim İbn Kuteybe de Arapların bir şeyi zıt anlamıyla nitelemesine dikkat çekmiş ve bu uygulamanın sadece iyimserlik düşüncesinden kaynaklandığını vurgulamıştır (İbn Kuteybe, tsz: 185). Ebû 'Ali el-Fârisî de bir sözcüğün gerçek manasının zıt anlamında kullanılması düşüncesinin Araplarda bilinçli bir şekilde ortaya çıktığını ve istiare yoluyla da bir başka anlamda kullanımının yaygınlaştığını ifade etmiştir (eş-Şeyh, 1986: 120).

Araplar, saygı göstermek amacıyla veya karşıdakini incitmemek düşüncesiyle de bazı sözcükleri zıt anlamlarda kullanmışlardır. Örneğin, "gözü gören" anlamına gelen "basîr" (بصير) sözcüğünü, iki gözünü kaybetmiş kişilere, bir gözünü kaybetmiş olanlara ise "güzel gözlü" anlamına gelen "kerimu'l-'ayn" (كريم العين) ifadesini kullanmayı tercih etmişlerdir. Yine sahip oldukları kölelerini incitmemek, gönüllerini okşamak ve onlara değer vermek düşüncesiyle de "meymûn" (ميمون) , "mebrûk" (مبروك) "kâfûr" (كافور) gibi güzel sıfatlarla seslenmişlerdir. (es-Suyûti, 1986: I, 411). Birisiyle alay etmek için de bir sözcüğün zıt anlamını kullanmışlardır. Örneğin, zenciye "beyazların babası" anlamına gelen "ebu'l-beydâ'" (أبو البيضا) demişlerdir (İbn Kuteybe, tsz: 185).

Ezdâd sözcüklerin hangi manada kullanıldığını ayırt etmek için mutlaka bir karine olması gerekir. Aksi takdirde mananın kapalılığına ve yanlış anlaşılmasına sebep olur. İbn Durusteveyh gibi Fars kökenli bazı dilciler, ezdâdın dile bir katkı sağlamadığını, daha çok mananın derin ve kapalı olmasına yol açtığını savunmuşlardır. Ancak el-Enbârî gibi bazı dilciler, öne sürülen bu görüşe karşı çıkmışlar ve bunların maksatlı iddialar olduğunu ifade etmişlerdir. Çünkü onlara göre Arapça bir kural dilidir. İfadelerin başı ile sonu birbirine bağlıdır, cümlenin tüm objeleri tamamlandıktan sonra anlam ancak ortaya çıkmaktadır. el-Enbârî, bu görüşünü Lebîd b. Rabî'a (ö.661) ve el-Hâris b. Va'le el-Cermî'ye ait şu mısralarla desteklemektedir (es-Suyûti, 1986: I, 398):

كُلَّ شئ ما خلا الموت جَلَلْ والفتى يسعى ويُلهيهِ الأمـل

Ölümün dışında her şey basittir, delikanlı da çalışır ve çabalar, onu da umut oyalar.

فلئن عفوتُ لأعفونْ جَلَلاً ولئن سَطوْتُ لأُوهِنَنْ عَظْمي

Bağışlarsam, büyüğünü bağışlarım, zulmedersem de şiddetli zülüm ederim.

İki zıt anlama gelen "celel" (جَلَـلْ) sözcüğünü görüldüğü üzere her iki şair,

farklı anlamlarda kullanmıştır. Hangi anlamda kullanıldığı cümlenin sığasından açıkça anlaşılmaktadır. Birinci mısraın da Lebîd, "*ölümün dışında her şey basittir*" diyerek "celel" (جَلَـلْ) sözcüğünü "basit, küçük" anlamında kullanmıştır. Bunun aksini düşünmek de mümkün değildir. İkinci mısraında ise şair el-Cermî, *"bağışlarsam daha büyüğünü bağışlarım"* derken "celel" (جَلَـلْ) sözcüğünü "büyük" anlamında kullanmıştır. Burada, şairin "celel" (جَلَـلْ) sözcüğünü küçük veya basit anlamında kullanmadığı tereddüt edilmeden anlaşılabilmektedir. Çünkü bir insan küçük ve basit bir günahı bağışladığı için hiçbir zaman övünmez. Dolayısıyla iki farklı manaya gelen kelimenin hangi manada kullanıldığını, dinleyici veya okuyucu cümlenin yapısından çıkarabilmektedir.

2. Eş Anlamlı Sözcükler

Dilbilimciler, eş anlamlı sözcükleri, sesleri farklı, anlamları aynı veya birbirine çok yakın olan kelimeler olarak tarif ederler (İbn Cinnî, tsz: II, 310).

Arap dili, Sâmî diller grubundan olan diğer dillerden kelime hazinesi bakımından daha zengin ve geniştir. Sadece aslana ait beş yüz, (**bkz.:** Musâ, 1987: 382-383) yılana ait iki yüz, deveye ait onlarca isim olduğu ifade edilmiştir (**bkz.:** Musâ, 1987: 412-414). Yine **Kâmûsu'l-Muhît** adlı sözlüğün sahibi el-Fîrûzabâdî (ö.817/1415), sadece bala ait seksen isim zikretmiş ve kılıcın da bine yakın adı bulunduğunu belirtmiştir. (el-Fîrûzabâdî, tsz: IV, 246**)** Yine yağmura, rüzgâra, ışığa, karanlığa, taşa, toprağa, suya ait ayrı ayrı yirmiye yakın ad vardır (**bkz.: Kirâ'u'n-Neml**, 1989: I, 418 vd.). Bazı dilciler, bir şeyin birden fazla ismi olduğu düşüncesine karşı çıkarlar ve bir şeyin sadece bir ismi bulunduğunu, diğerlerinin ise o sözcüğün sıfatları olduğunu ifade ederler. Bunların başında da dilci Ebû 'Ali el-Fârisî (ö.377/987) gelmektedir. El-Fârisî'ye göre bir şeyin sadece bir adı vardır, diğerleri ise bu adın sıfatıdır. Sıfatlar da mana bakımından birbirinden farklıdır. Nitekim, el-Fârisî, bir gün Seyfuddevle'nin meclisinde bulunurken, İbn Hâleveyh (ö.370), kılıca ait elli isim bildiğini belirtirken, el-Fârisî de kılıcın sadece bir adını bildiğini ve onun da "es-seyf" (السيف) olduğunu ifade eder. İbn Haleveyh, "el-muhenned" (المهند), "el-'adab" (العضب), "el-bettâr" (البتار) gibi isimlere ne dersin!" diye el-Fârisî'ye sorunca, o da "bunlar kılıcın sıfatlarıdır" der (es-Suyûtî, 1986; I, 405). es-Se'âlibî'ye göre de bir şeyin sadece bir adı vardır, diğerleri ise o ismin lakapları ya da sıfatlarıdır. Her sıfatta bir diğerinden mana bakımından ince bir fark bulunmaktadır, (قعد وجلس، حلف و أقسم، قرأو تلا) gibi sözcüklerde olduğu gibi (el-'Askerî, 1981: 254). Ancak bu farklılıklar insanlar arasında zamanla unutulur. Ebû Hilâl el-'Askerî (ö.12/633) de bir sözcüğün birden fazla ismi bulunduğuna dair görüşü reddeder. Bu nedenle sözcüklerin arasındaki farklılıkları ortaya koymak için **el-Furûk el-Luğaviyye** (Dil Farklılıkları) adında bir eser yazma ihtiyacı duymuştur (bkz.: el-'Askerî, 1981: 10-13).

Arap dilinde pek çok dilcinin belirttiği gibi bir şeyin sadece bir adı vardır. Diğerleri ise o ismin sıfatlarıdır ve bu sıfatların tümü gerçek isme işaret eder.

Ancak zamanla bu isimlerin birer sıfat olduğu unutulur ve hakiki ismin yerine kullanılmaya başlanır. Örneğin kılıcın isimlerinden olan“el-muhenned” (المهند) , “el-‘adab”, “el-bettâr” (البتار) “es-seyf” (السيف) gibi sözcükler, gösterge ve simgeleme açısından tümü geniş, keskin, uzun ve sivri uçlu olan bir demir parçasına işaret eder. Bu demir parçası da “es-seyf” (السيف) olarak isimlendirilir. (المهند،اليماني،المشرفي،الحسام) gibi isimler, kılıcın birer sıfatıdır (kılıca ait isimler için bkz.: Musâ, 1987: 285-286). Bu sıfatların da kendi aralarında mana itibariyle çok ince farklılıkları vardır. Örneğin, “el-muhenned” (المهند), Hindistan’da imal edilen ince ve keskin ve biraz da esnek bir kılıçtır. “el-yamânî” (اليماني) Yemen’de imal edilen nakışlı, verandalı ve kabzası kavisli olan bir kılıçtır. “el-meşrafî” (المشرفي) ise Şam’ın yüksek kesimlerinde imal edilen ve diğerlerinden farklı bir özelliğe sahip olan bir kılıçtır (eş-Şeyh, 1986: 133).

Dildeki eş anlamlı sözcüklerin ortaya çıkışı ile ilgili dilciler arasında görüş ayrılığı vardır. Kimine göre bunlar bir lehçenin, kimine göre de bir kaç lehçenin ürünüdür. Örneğin, el-İsfahânî (ö.356/96), eş anlamlı sözcüklerin, farklı lehçelerde kullanılan ve aynı manaya işaret eden değişik kelimelerin bir araya getirilmesi sonucu ortaya çıktığını ifade eder (es-Suyûti,1986: I, 405). Bir tek lehçeden ortaya çıktığı görüşünü savunanlar ise, bu sözcüklerin ilk kullanımlarında aralarında çok ince bir mana farkı bulunduğunu, bunların da zamanla unutulup ve bir tek manaya işaret etmeye başladığını ifade ederler (Enîs, tsz: 124). Örneğin, (رمق، لحظ،حدَّج، حدق،شفن،رنا) gibi sözcüklerin tümü, “bakmak” anlamına gelmektedir. Ancak anlam bakımından birbirinden farklıdır. Örneğin “ramaka” (رمق), birine öfkeyle veya düşmanca bakmak, “lahaza” (لحظ) göz ucuyla bir kere bakmak, “haddece” (حدَّج) “dikkatlice bakmak “haddaka” (حَدَّق) gözünü dikerek bakmak, “şefene” (شفن) birine hayranlık veya tiksinti ile bakmak, “ranâ” (رنا) sessizce birine sürekli bakmak anlamındadır. Bütün bu sözcüklerin aralarındaki mana farkı unutulmuş, bu sözcüklerle artık bir tek manaya işaret edilmeye başlanmıştır (bkz.: el-‘Askerî, 1981: 71 vd.).

Eş anlamlı sözcükler, cümlede bir karine bulunmadığı zaman, mananın açık bir şekilde anlaşılmasını güçleştirir ve farklı yorum ve anlamlara neden olur. Bu da bir anlatım kusurudur. Muallâka şairi el-Hâris b. Hillize (ö.570)’nin şu mısraında olduğu gibi (es-Suyûtî, 1986: I, 411):

زعموا أنَّ كل من ضرب العَيْرَ موال لنا وأنى الولاء!

“Kazıkları çakan her kişi bizim taraftarımız olduğunu ve benim de oların valisi olduğumu iddia ederler.”

Şairin bu mısraında, farklı anlamlara gelen “el-‘aîr” (العَيْرَ) sözcüğünün hangi manada kullanıldığı konusunda belirleyici bir karine bulunmadığı için bu sözcük, dilci ve eleştirmenler arasında anlamı ile ilgili görüş ayrılığına neden olmuştur. Kimine göre burada şair, çadır kazıklarını, kimine göre gözü, kimine göre de

yalaklarda su üzerinde yüzen hayvan gübresini veya Hicâz bölgesinde yer alan bir dağı kastetmiştir (İbn Manzûr, 1990: IV, 318). Böylece şiirlerde manayı belirleyen bir karinenin bulunmaması, farklı şerh ve yorumlara neden olmuştur.

Arap dilindeki eş anlamlı sözcüklerin varlığının nedenlerinden en önemlileri olarak şunlar gösterilmektedir:

a. Lehçe Farklılıkları

Bilindiği üzere İslamî dönemden önce Arap kabileler arasında farklı lehçeler konuşuluyordu. Bu lehçeler, gerek kelime fonetiği, gerekse kelime anlamları bakımından birbirinden çok olmasa da bazı farklılıklar arz etmekteydi. Farklı lehçeleri konuşan Arap kabileleri, ticari ilişkiler, iç savaşlar, göçler, panayırlar, hac gibi faktörler nedeniyle birbirinin dillerinin etkisinde kalmışlar ve birbirlerinden de kelime alış verişinde bulunmuşlardır. Örneğin Kureyş kabilesi, panayır veya hac için Mekke'ye gelen Arap kabilelerine ait kulağa hoş gelen ve telaffuzu daha kolay olan her kelimeyi alır ve günlük yaşamda kullanırdı (bkz.:Vâfî, 1988: 108-114). Nitekim İbn Cinnî, Arap dilinde eş anlamlı sözcüklerin varlığının, Arap lehçelerinin Kureyş lehçesi altında toplanmadan önce var olan lehçe farklılığından kaynaklandığını vurgulamıştır (İbn Cinnî, tsz: I, 374).

b. Tedvin Döneminde Dilcilerin Farklı Kabilelere Ait Sözcükleri Toplaması

Dilin tedvini sırasında dilciler, dili sadece Kureyş kabilesinden değil, Arap yarımadasında yaşayan tüm kabileden almışlardır. Bu da dilde bir kelimenin birden fazla sözcükle ifade edilmesine neden olmuştur. Zira Arap yarımadasında yaşayan her kabile, diğer kabilelerin yabancısı olduğu, kendisine özgü bazı sözcükler kullanırdı. Buna da Ebû Hureyre (ö.58/678) ile Hz. Peygamber arasında geçen şu olayı örnek verebiliriz. Ebû Hureyre Hayber savaşı sonrası Devs kabilesinden gelirken, Hz. Peygamber ile karşılaşır. O sırada Hz. Peygamber'in elinden bıçak düşer. Hz. Peygamber, Ebû Hureyre'ye "bıçağı bana ver" anlamında (ناولني السكين) der. O da istenilen şeyi anlamayınca, Hz. Peygamber aynı şeyi üç dört defa tekrarlamak durumunda kalır. Daha sonra Ebû Hureyre, bıçağın istenildiğini tahmin edince (المدية تريد؟) şeklinde karşılık verir. O da "evet" der ve ona "bıçağı "sikkîn"(سكين) olarak isimlendirmiyor musunuz?" diye sorunca, o da bu isimi hayatında ilk defa duyduğunu ifade eder(es-Suyûtî, 1986: I, 405).

c. Dilcilerin Çok Eski ve Kullanılmayan Sözcükleri Tedvin Etmesi

Dilciler, dilin tedvin yıllarında halk arasında pek kullanılmayan ve unutulmaya yüz tutmuş bazı sözcükleri, günlük konuşmalarda kullanılan sözcüklerle beraber kayıt altına almışlardır. Bu da bir tek mananın birden fazla sözcükle ifade edilmesine sebep olmuştur (Vâfî, 1998: 173).

d. Sözcüklerin Mecazi Anlamlarda Kullanılması

Arap dili ile ilgili çeşitli sözlüklerde, bir şeyin birden fazla adı vardır. Aslında bir şeyin sadece bir adı bulunur, diğerleri ise mecazi kullanımlardır. Sözcüklerin mecazi anlamlarının da halk arasında kullanımı zamanla yaygınlaşır ve belirli bir süre sonra bu mecazi boyut unutulur ve gerçek ismin yerine kullanılır (bkz.: Vâfi, 1998: 173). Örneğin "el-hattâr" (الخطار), "el-bâsil" (الباسل), "el-asîd" (الأصيد) gibi sözcükler aslanın birer adıdır. Ancak gerçekte bunlar birer ad değil, sıfattır. Her sıfat da betimleme açısından birbirinden farklıdır (Vâfî, s.174). Arap dilinde buna benzer pek çok isim mecazi anlamda kullanılmıştır. Örneğin "el-vağî (الوغي) sözcüğünün gerçek anlamı savaşlarda seslerin birbirine karışmasıdır. Ancak bu sözcük, gerçek anlamından alınarak, zamanla savaş anlamına gelen "harb" (حرب) sözcüğünün eş anlamlısı olarak kullanılmaya başlanmıştır (es-Suyûtî, 1986: I, 405).

Günümüzde dahi bilim ve teknolojinin gelişimiyle birlikte yeni araç ve gereçlere isim bulabilmek için sözcüklerin mecazi kullanımları her zaman açık tutulmuştur. İnsanlar, istiare yoluna başvurmak kaydıyla bu ihtiyacı karşılamaya çalışmışlardır. Örneğin bugün "araba" anlamında kullanılan "es-seyyâre" (سيارة) sözcüğü Arap dillinde aslen kafile için kullanılırdı. Ancak bu sözcük gerçek anlamından alınarak bugün, insan ve yük taşıyan arabalar için kullanılmaya başlanmıştır. Bu kullanım da halk arasında zamanla yaygınlaşarak eski anlamın yerine geçmiştir. Yine benzer şekilde "bir şeyin nihayeti ve gayesi" anlamına gelen "meblağ" (مبلغ) sözcüğü bugün "para miktarı" anlamında kullanılmaktadır.

e. Sözcüklerin Ses Değişimine Uğraması

Bazı sözcükler, kullanımları sırasında zamanla ses değişimine maruz kalmışlardır. İnsanlar, mahreci daha zor olan bazı harfleri, dilde kullanımı daha hafif olanlarla değiştirmişlerdir. Örneğin, "Mekke-Bekke" (مَكَّة وبَكَّة), "medehe-medehe (مَدَحَ،ومَدَه)"mehhe-behhe" (مح وبح) gibi sözcükler ses değişimine uğramış olan sözcüklerdir (Kirâ'u'n-Neml, 1989: I, 404). Aynı şekilde "yağmurun yağması"nın " "hetelet ve henetet es-semâ" (هتلت وهنتت السماء), birisini "yakından gördüm." anlamına gelen " ra'ytehu 'an keseb-kesem" (رأيته عن كثب أو كثم) şeklinde ifade edilmesi gibi. Dilciler, ses değişimine uğramış bu tür sözcükleri de eş anlamlı sözcükler arasında kabul ederler (es-Se'âlibî, 1993: 347).

f. Arap Diline Farklı Dillerden Sözcüklerin Girmesi

Farsça, Yunanca, İbranice, Süryanice gibi dillerden gerek dinî, gerek siyasî, gerekse ticarî ve iktisadî nedenlerden dolayı Arap diline pek çok sözcük girmiştir. Bu sözcükler, Arapçadaki eş anlamlı sözcüklerle beraber seslendirilmiştir. Örneğin, Farsça kökenli olan ve "ipek" anlamına gelen "sundus ve istabrak" (السندس والستبرق) sözcükleri, Arapçadaki eş anlamlısı "el-harîr" (الحرير) sözcüğüyle, "cennet" anlamına gelen "el-firdevs" (الفردوس) sözcüğü Arapçadaki

eş anlamlısı “el-cenne” (الجنة) sözcüğüyle (bkz.: el-Mısrî, 1985: 129-130), Rumca “elbâl-dolfin” (الدلفين،البال) gibi balık isimleri Arapçadaki eş anlamlısı “el-hût” (الحوت) ismiyle kullanılmıştır (bkz.: İbn Sellâm, 1996: III, 666;Vâfî, 1998: 127).

3. Sesteş Kelimeler

Sesteşler, yazılış ve söylenişi aynı, anlamları farklı olan kelimelerdir. Arapça sesteş kelimeler bakımından zengin bir dildir. Çünkü istiare kapısı her zaman açık bırakılmıştır. Bu nedenle bir kelimenin onlarca manaya geldiği görülebilmektedir. Örneğin, “göz” anlamına gelen “el-‘ayn” (العين) sözcüğü, “pınar, terazi, sağanak yağış, bir şeyin kendisi, dinar, casus” gibi birçok anlama gelmektedir (bkz.:el-Kayravânî, 1981: I, 274; İbnu’ş-Şecerî, 1992: 262). Aynı şekilde “el-hâl” (خال) sözcüğünün “yüzdeki ben, dayı, boş mekân, zayıf, iri-yarı deve, bulut” gibi onlarca anlamı vardır. Nitekim Butrus el-Bustânî, (ö.1819), Arap dilinin zenginliğini göstermek ve bir kelimenin kaç manaya gelebildiğini ortaya koymak için “el-hâl” (خال) sözcüğüyle biten ve her biri değişik anlamlara gelen otuz mısralık bir şiir nazmetmiştir. Bu kasidenin şu mısralarını örnek verebiliriz (www.odabasham.net; el-Bustânî, 1867: I,615):

أمن خدِها أفتنكَ الخالُ فسح مِن الأجفان دمعك الخال

الومضُ برقٌ مِن محيا جمالها لعينيك أم من ثغرِهَا الومض الخال

رعى الله ذياك القوام وإن يكن تلاعب في أعطافه التيه والخال

مهاةٌ بأمى أفتديها ووالدي وإن لام عَمِّي الطيب الأصل والخال

“Onun yanaklarındaki ben, seni meftun etti, gözlerinden akıt gözyaşlarını yağmur gibi

Güzelliğinden doğan parlaklık gözlerin için bir şimşek, yoksa dudaklarından mıdır sana bu kıvılcım!

Onun duygularında şaşkınlık ve gurur oynuyor, Allah sana sabırlar versin

Annem ve babamı feda edeceğim bir ceylandı o, amcam kınasa da önemli olan dayı tarafı ve asaleti.”

Görüldüğü gibi şair, “el-hâl” (خال) sözcüğünü, birinci mısrada “yüzdeki ben ve yağmur”, ikinci mısrada “şimşek”, üçüncü mısrada “gurur” veya “kibir”, dördüncü mısrada “dayı” anlamlarında kullanmıştır. Yine bu bağlamda pek çok örnek vermek mümkündür. “Mürekkep” anlamına gelen “el-hibr” (الحِبْرُ) sözcüğü, “dünya, iyi huylu kişi, zeki, mutluluk, nimet, bir şeyi işlemek veya süslemek, bedendeki bir şeyin izi” gibi anlamlara gelmektedir. “Özgür” anlamına gelen “el-hurru” (الحُرُّ) sözcüğünün de, “toprak, güzel davranış, güvercin yavrusu, şahin” gibi pek çok anlamı vardır (Bu konuda daha fazla örnek için bkz.: Kunbus, 1987: 36 vd.; İbnu’ş-Şecerî, 1992).

Arap dilinde sesteşlerin varlığı ile ilgili dilciler arasında görüş ayrılığı bulunmaktadır. Durusteveyh gibi dilciler, dildeki sesteşlerin varlığını reddeder. Bu sözcükleri de anlam benzerliği grubundan çıkarmak için çeşitli tevillere de başvurur. Sesteş sözcüklerde sadece gerçek bir anlamın bulunduğunu, diğerlerinin ise mecaz kullanımları olduğunu ifade eder. Ancak Sibeveyh (ö.217/831), Halîl b. Ahmed (ö.175/791), Ebû ‘Ubeyde ve Ebû Zeyd el-Ensârî gibi dilciler ise buna karşı çıkarlar ve dildeki sesteşleri Arap dilinin bir özelliği olarak kabul ederler (Vâfi, s.190).

Durusteveyh’in ifade ettiği gibi sesteşlerin, sözcüklerin mecazi kullanımının bir sonucu olarak ortaya çıktığı bir gerçektir. Çünkü bu kullanım sayesinde bir sözcük birden fazla anlama gelebilmektedir. Örneğin “hilâl” (هلال) sözcüğü, “yılan, zayıf ve zebun deve, palanın iki böğrünü birbirine kavuşturan demir, değirmen taşının kırılmış ucu, hayvanları avlamak için kullanılan bir tür kapan, tırnaktaki beyazlık” gibi pek çok anlama gelmektedir (Kunbus, 1987; 113). Hilâl sözcüğünün bu kadar farklı anlamlara gelmesi mecazi kullanımından kaynaklanmaktadır. Zira bu isimler ile hilâl arasında bir benzerlik söz konusudur. Bu benzerlik yani *vech-i şebeh,* şekildir.

Arap dilinde isimlerin yanı sıra fiiller de birden fazla anlama gelebilmektedir. Bazı fiiller cümledeki kullanımına göre değişik anlam kazanmaktadır. Örneğin “açmak” anlamına gelen “feteha” (فَتَحَ) fiilinin, cümleden cümleye anlamı değişmektedir. (فَتَحَ البابَ) “Kapıyı açtı.”, (فتحَ الطريق) “Yol açtı.” yani “Yolda yürümenin akışını sağladı.” (فتحَ الاجتماعَ) “Toplantıyı başlattı.” (فتح المدينة أوالبلاد) “Şehir veya ülkeyi fethetti.” yani “İşgal etti.” (فتحَ البخْت) “Falına baktı ve gelecekle ilgili kehanette bulundu.”, (فتح شهته) “İştahı açıldı.” yani “Daha çok yemeye başladı.” (فتحَ عيْنيْه جيداً) “Gözünü iyi açtı.” yani “Daha dikkatli oldu.” gibi farklı anlamlara gelmektedir (Ma‘luf, 1960: 568).

Yukarıda ifade ettiğimiz gibi Arapça, sesteş sözcükleri bakımından oldukça zengin bir dildir. Ancak dildeki bu tür sözcüklerin genişçe yer alması, özellikle de bazı Fars kökenli dilciler tarafından eleştiri konusu yapılmıştır. Onlara göre bu, Arapçanın kelime hazinesi bakımından zayıflığından kaynaklanmaktadır. Bu iddialara karşı çıkan İbn Reşîk ise, Arapçadaki sesteşlerin, dilin zayıflığının değil, ifade gücünün kapasitesinin bir göstergesi olduğunu ifade etmiştir (el-Kayravânî, 1981: I, 279).

Sesteş sözcüklerin ortaya çıkışı ile ilgili farklı görüşler ve iddialar ileri sürülür. Bu görüşlerin en önemlileri şunlardır:

a. Eski Arap Lehçelerinin Farklı Olması

Sesteşlerin bir kısmı Arap kabilelerinin bu sözcükleri farklı kullanımından ortaya çıkmıştır. Dilciler, dili kayıt altına alırken her sözcüğün faklı anlamının hangi kabileye ait olduğuna ilişkin bir bilgi vermemişlerdir (Vâfî, 1998: 192) .

b. Sözcüklerin Ses Değişimine Uğraması

Yukarıda ifade ettiğimiz gibi dilde bazı sözcükler, zamanla ses değişikliğine uğramışlardır. Sözcükler, bazı harflerinin düşmesi veya yeni harflerin eklenmesi neticesinde farklı anlamlara gelen bir diğer sözcüğün ses yapısıyla benzerlik göstermiştir. Dolayısıyla bu sözcükler, ses yapısı itibariyle aynı, fakat anlam itibariyle farklı olmuştur (bkz.: el-Mubârak,196: 38-51).

4. Anlam Benzerliği Olan Sözcüklerin Önemi ve Retorik Açıdan Değerlendirilmesi

Arap dilinde anlam benzerliği olan sözcükler, beyan ve bedi sanatlarına ilgi duyan şair ve yazarlar için büyük önem arz etmektedir. Ayrıca bu sözcükler, istiare, cinas, tarsi, mümasela, müşakele, tevriye gibi söz sanatlarının kullanılması için bir kaynak niteliğindedir. Çünkü üslûp açısından sembolik ve fonksiyonel bir görev icra etmektedir (el-Cundî, tsz: 253). Cümlelerde daha edebî ifadelerin kullanılmasına da büyük bir katkı sağlamaktadır. Nitekim İbnu'l-Esîr (ö.559), anlam benzeri sözcükleri, beyan ilminin önemli gereçlerinden kabul etmektedir (İbnu'l-Esîr,1990: I, 51). **et-Tirâz** adlı eserinin sahibi Hamza el-'Alevî (ö.745)'de bu sözcüklerin belagat ilmi için "atın başındaki bir nişan" niteliğinde olduğunu vurgulayarak önemine dikkat çekmektedir (el-'Alevî,1989: 55). Bu nedenle anlam benzerliği bulunan sözcüklerin, belagat ilmi için bir kaynak teşkil ettiğinden, söz ve belagat erbabı bunlara çok önem vermişlerdir. Bilindiği gibi söz sanatlarının en önemlisi kabul edilen *c*inas-ı tam sanatı sadece sesteşlerle elde edilebilmektedir. Bu kullanımla ilgili Halîl b. Ahmed'e nispet edilen şu mısraları örnek verebiliriz (es-Suyûtî, 1986: I, 376):

يا ويحَ قلبي من دَوَاعي الهَوَى إذْ رَحَل الجيرانُ عند الغُرُوْب

أتبعتُهم طَرْفِي وقد أَزْمَعُوا ودمعُ عينيَّ كفَيْضِ الغُروبْ

كانُواْ وفِيهم طَفْلة حَرَّة تفترّ عن مِثْل أقاحي الغُروبْ

"Komşular, gurup vaktinde göç ettiklerinde aşk maceralarından vah benim kalbime!

Yola koyulduklarında gözüm, onları takip etti ve yağmur seli gibi oldu gözyaşlarım.

İçlerinde bir bebek vardı, susuzluktan boynu bükülmüş Gurup dağlarındaki papatyalar gibi."

Bu mısralarda şair, "el-ğrûb" (الغُروبْ) sözcüğünü şiirin birinci mısraında "gün batımı", ikinci mısraında "kuyudan su çekmek için kullanılan su kovası" ve üçüncü mısraında "alçak dağ" olarak farklı anlamlarda ve tek kafiye şeklinde kullanmıştır.

Şairler, şiirlerindeki kafiyelerde aynı sözcüğü tekrarlamamak için çoğu zaman anlam benzerliği olan bu tür sözcüklere başvurmak zorunda kalmışlardır. Zira bir kasidede aynı anlama gelen bir sözcüğün en az yedi veya on mısradan önce tekrarlanması, eleştirmenler ve belagat âlimlerince hoş karşılanmamıştır. Belagat ilminde *iytâ'* (إيطاء) olarak isimlendirilen böyle bir kullanımı bir kafiye kusuru olarak kabul etmişlerdir (el-Keyravânî, 1981: I, 170).

Anlam benzerliği olan sözcüklerin söz sanatlarında kullanıldığı alanlarla ilgili şu örnekleri verebiliriz:

a. Reddü'l-'Acz 'Ala's-Sadr

Mısraın başında yer alan sözün, mısraın sonunda zikredilmesi *reddü'l-'acz 'ala's-sadr* olarak isimlendirilir. es-Se'âlibî'nin şu mısraı, bu kullanım için güzel bir örnektir (el-Kazvînî, 1975: II, 545):

وإذا البلابلُ أفصحَتْ بلغاتِها فَأنْفِ البلابلَ باحْتِساءِ بلابلِ

"Bülbüller kendi dilleriyle öttükleri zaman, sen de testilerdeki (içkiyi) içmek suretiyle kederleri uzaklaştır!"

Görüldüğü gibi şair burada "bülbüller" (البلابلُ) sözcüğünü beytin başında ve sonunda, bir de mısranın başında ve sonunda olmak üzere üç kez tekrarlamıştır. Ancak bunları tekrar ederken farklı anlamlarda kullanmıştır. Birincide "bülbül kuşu", ikincide "keder ve hüzün", üçüncüde "içki" anlamındadır.

b. Tevriye

Tevriye, ıstılah olarak bir sözcüğün uzak ve yakın olmak üzere iki anlamı bulunan, ancak ilk anda anlaşılan yakın manası değil, uzak manası kastedilen bir söz sanatıdır. Örneğin Mısırlı şair Bedruddîn ez-Zehebî (ö.659) bir şiirinde şöyle der ('Atîk, 1985: 124):

يا عاذلي فيه قُلْ لى إذا بَدَا كَيفَ أسلُو؟ يَمُرُّ بِي كُلّ وَقتٍ وَكُلَّمَا مر يَحلُو

"Ey nefsim bana deki yolculuğa çıktığında onu nasıl unutacağım? Her zaman bana uğruyordu ve her uğradığında (acı olduğunda) tatlı olurdu."

Burada tevriye (مر) sözcüğündedir. Zira bu sözcük iki manaya gelebilmektedir. Birincisi "acı" ve bu da yakın olan, ancak kastedilmeyen manadır. İkincisi ise "uğramak"tır, bu da uzak olan ve kastedilen manadır.

c. Müşâkele

Bedi sanatından olan müşâkele, bir şeyin kendi sözcüğü yerine, konuşma sırasında bahsi geçen başka bir sözcüğü kullanmaktır. Örneğin, üzerine giyecek elbisesi bulunmayan fakir bir şairi, arkadaşları kış gününün birinde yemeğe davet ederler. Bu davetiyeye mukabil şair, arkadaşlarına şöyle seslenir:

قَالُوا أقترح شيئاً نَجِدُّ لك طبخة قُلتُ اطبخُوا لي جبةً وقَمِيصا

"Dediler ki: İstediğin bir şey varsa söyle, sana onu güzel pişirelim, "bana bir cübbe ve bir gömlek pişirin" dedim."

Burada şair, "pişirin" sözcüğünü daha önce bahsi geçmiş olduğundan dolayı "dikin" anlamına gelen (خيطوا) yerine, "pişirin" anlamındaki (اطبخوا) sözcüğünü biri hakiki diğeri de mecâzi şekilde olmak üzere iki manada kullanmıştır. (el-Kazvînî, 1975: II, 549)

KAYNAKÇA

el-'Alevî, Yahyâ İbn Hamza, **et-Tirâz, el-Mutadammin li Esrâri'l-Belâga ve 'Ulûmi'l-Hakâ'iki'l-İ'câz**, Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, Beyrut 1995, I-III.

el-'Askerî, Ebû Hilâl el-Hasan b. Abdillâh b. Sehl b. Sa'îd b. Yahya b. Mahrân, **el-Furûku'l-Lugaviyye**, (Tah. Husâmuddîn el-Kudsî), Dâru'l-*Kutibi'l-'İlmiyye*, Beyrut 1981.

'Atîk, 'Abdulazîz, **fî'l-Belâgati'l-'Arabiyye, 'İlmu'l-Bedî'**, Dâru'n-Nahdati'l-'Arabiyye, Beyrut 1985.

el-Bustânî, Butrus, **Muhîtu'l-Muhît**, Beyrut 1870, I-II.

el-Cundî, Dervîş**, er-Remziyye fî'l-Edebi'l-'Arabî**, Nahdatu Mısır li't-Tibâ'a ve'n-Neşr, Kahire tsz.

Ebû 'Ubeyde, Ma'mer b. el-Müsenna, **Mecâzu'l-Kur'ân**, Dâr Emîn al-Hâncî, Mısır 1954.

Ebû't-Tayyib el-Luğavî, 'Abdulvâhid b. **'Ali, Kitabu'l-Ezdâd fi-Kelâmi'l-'Arab** (Tah. İzzet Hasan) Dâr Talâs li'd-Dirâsât, Dimaşk 1996.

el-Fîrûzabâdî, Ebû't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b.Ya'kûb b. Muhammed, **el-Kâmûsu'l-Muhît,** Matbaatu Feth el-Kerim, Bombey Hindistan tsz.

Enîs, İbrahim**, fî'l-Lehcâti'l-'Arabiyye,** Mektebetu Enclu, Mısır tsz.

İbn Cinnî, Ebu'l-Feth 'Osmân, **el-Hasâ'is,** (Tah. Muhammed 'Ali en-Neccâr), Dâru'l-Kutibi'l-'Arabî, Beyrut tzs, I-III.

İbnu'l-Esîr, Ebû'l-Feth Diyâ'uddîd Nasrullâh b. Muhammed b. Muhammed b.'Abdulkerîm, **el-Meselu's-Sâ'ir**, (Tah. Muhammed Muhyeddîd 'Abdulhamî) el-Mektebetu'l-'Asriyye, Beyrut 1990, I-II.

İbn Kuteybe, Ebû Muhammed 'Abdullah b. Muslim ed-Dînâverî, **Edebu'l-Kâtib,** (Tah. Muhammed ed-Dâlî, Muessesetu'r-Risâle, Beyrut 1986.

-----, **Te'vîlu Muşkili'l-Kurân,** el-Mektebetu'l-'İlmiyye, (Tah. Ahmed Sakr), Beyrut tsz.

İbn Manzûr, Ebû'l-Fadl Cemâluddîn Muhammed b. Mekrem, **Lisânûl-'Arab,** Dâr Sâdır, Beyrut 1990.

İbnu'ş-Şecerî, Hibetullâh b. 'Ali el-'Alevî el-Huseynî, **mâ İttefaka Lafzuhu ve İhtalefe Ma'nâhu,** (Tah. 'Atiyye Rızk), Dâru'l-Menâhil, Beyrut 1992.

İbn Sellâm, Ebû 'Ubeyde el-Kâsım, **el-Garîbu'l-Musannef** (Tah. Muhammed el-Muhtâr el-'Abîdî), Dâr Sehnûn li'l-Neşr, Tunus 1996, I-IV.

el-Kazvînî, el-Hatîb, **el-İydâh fî 'Ulûmi'l-Belâga**, (Tah. Muhammed 'Abdu'l-Mun'im Hâfâcî), Dâru'l-Kutubi'l-Lübnânî, Beyrut 1975, I-II.

el-Keyravânî, İbn Reşîk, **el-'Umde fî Mehâsini'ş-Şi'r ve Âdâbihi ve Nakdihi,** Dâru'l-Cîl, Beyrut 1981.

Kunbus, 'Abdulhalîm Muhammed, **Mu'cemu'l-Elfâzi'l-Muştereke fi'l-Lugati'l-'Arabiyye,** Mektebetu Lübnân, Beyrut 1987.

Kirâ'u'n-Neml, Ebu'l-Hasan 'Ali b. el-Huseyn el-Hunâ'î, **el-Muntahab min Kelâmi'l-'Arab** (Tah. Muhammed b. Ahmed el-'Umarî), Menşûrât Câmi'ati Ummi'l-Kurâ', Mekke 1989, I-II.

Ma'lûf, Luis, **el-Muncid fi'l-Luga ve'l-Edeb ve'l-'Ulûm,** el-Matba'atu'l-Katolikiyye, Beyrut 1960.

el-Mısrî, 'Abdullah b. Berrî b. 'Abducabbâr, **fi't-Ta'rîb ve'l-Mu'arrab,** (Tah. İbrâhim es-Sâmirânî), Mu'essesetu'r-Risâle, Beyrut 1985.

el-Mubârek, Muhammed, **Fıkhu'l-Luga -Dirâse Tahliliyye Mukârene li'l-Kelimeti'l-'Arabiyye,** Matba'atu Cami'ati Dimaşk, Şam 1960.

Musâ, 'Abdulfettâh es-Sa'îdî Huseyn Yûsuf, **el-İfsâh fî Fıkhi'l-Luga,** Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, Beyrut 1987.

Sâlih, Subhî, **Dirâsât fî Fıkhı'l-Luga,** Dâru'l-'İlm li'l-Melâyîn, Beyrut 1987.

es-Se'âlibî, **Ebû Mansûr Fıkhu'l-Luga ve Sirru'l-'Arabiyye**, Dâru'l-Kutubi'l'Arabî, Beyrut 1993.

es-Suyûtî, 'Abdurrahmân Celâluddîn **el-Muzhir fî 'Ulûmi'l-Luga ve Envâ'iha,** (Tah. Muhammed Câd-'Ali Muhammed el-Beccâvî), el-Mektebetu'l-'Asriyye Beyrut 1986, I-II.

Selâse Kutub fi'l-Ezdâd -el-Esma'i, es-Sicistânî, İbn es-Sikkît, (Tah. Agust Haffner) Matba'atu'l-Yasû'iyyin, Beyrut 1912.

eş-Şeyh, 'Abdulvâhd Hasan, **el-Belâga ve'l-Kadâyâ el-Muştereke,** Mu'essesetu'ş-Şebâbi'l-Câmi'a, İskenderiye 1986.

Vâfî, 'Ali 'Abdulvâhid, **Fıkhu'l-Luga,** Dâr Nahdati Mısr li't-Tibâ'a ve'n-Neşr, Kahire 1988.

-----, **İlmu'l-Luga.** Dâr Nahdati Mısr li't-Tibâ'a ve'n-Neşr, Kahire 1984.